УДК

Рябцев А.М., Миколаївська філія Київського Національного університету культури і мистецтв

Рябцев Анатолій Миколайович – доцент кафедри хорового співу та українських народних інструментів МФ КНУКіМ.

Роль Київської академії в розвитку музичної культури і освіти в Україні у XVIII ст.

У статті на основі останніх досліджень розкрито місце та роль Києво-Могилянської академії в розвитку української музичної культури XVIII ст.

The article reveals the importance and role of Kyiv-Mohyla Academy in the development of the Ukrainian music culture of the 18th century according to the last investigations.

XVIII ст. характеризується злетом української культури, становленням професійної української музики, музичної освіти. Визначне місце в цьому культурному процесі належало Києво-Могилянській академії, де здійснювалась і професійна підготовка музикантів. Звідти вийшли видатні українські музиканти Максим Березовський, Артемій Ведель, філософ, поет і композитор Григорій Сковорода, автори теоретичних праць, регенти й учителі музики Йосип Мохов, Василь Сербжинський, Семен Лободовський, Георгій Баранович, що склав "Правила для нотного та ірмолойного співу", та багато інших. До наших днів живе у музичному побуті пісня вихованця Академії Семена Климовського "Їхав козак за Дунай", створена ним на початку XVIII ст.

Функціонуючи з 1632 по 1817 рр. Київська академія справляла величезний вплив на українське просвітництво, підготовку провідних наукових кадрів і розвиток музичного мистецтва протягом XVII і XVIII століть.

У системі освіти Академії музика посідала провідне місце, що сприяло підготовці кадрів музикантів-виконавців, педагогів-теоретиків і навіть композиторів.

Події музичного життя Київської академії висвітлюються у працях О. Шреєр-Ткаченко, П. Козицького, М. Поповича, Т. Шеффер. Важливе значення мають окремі праці, присвячені музичній творчості Г. Сковороди (О. Шреєр-Ткаченко), М. Березовського (М. Степаненко, М. Рицарева, М. Юрченко), А. Веделя (М. Боровик, В. Кук, В. Петрушевський). Значення Київської академії в розвитку музичної культури і освіти окреслювалось епізодично у вигляді окремих статей (Т. Некрасова, Н. Герасимова-Персидська, М. Боровик, Я. Ісаєвич, Л. Івченко, Ф. Стешко, В. Іванов, Т. Шеффер, Т. Булат, І. Комарова).

Музика входила до складу основних наук в Академії, іспити з музичних предметів були обов'язковими. В Академії існувало два прекрасних студентських хори – братський церковний і конгрегаційний, існував великий інструментальний оркестр. Академічний хор складався більш ніж з 300 студентів (при чисельному складі Академії в межах 1000 чоловік). О. Кошиць (1875-1944), видатний український хоровий диригент і композитор, один із засновників української республіканської капели (1919), у своєму нарисі "Про українську пісню й музику" пише: "Відомий патер Гербіній, що описав свою

подорож по Україні в книзі "**Religiosa Kyovensis. Criptae sive Kyova Subterrenea"** (Jena, 1675), розказує, як він слухав у церкві Київської Братської Академії хоровий спів, і не знаходить належних слів, щоб висловити своє задоволення. Каже, що, слухаючи той спів, він упав у екстазі і зі сльозами викликнув: "Повні є небо і земля слави Твоєї!" Каже, що грекорутени (тобто українці) хвалять Бога далеко ліпше, ніж латиняни, своїм прекрасним хоровим співом, у якому виразно чується сопран, альт, тенор і бас" [8].

Хор і оркестр академістів брав постійну участь у всіх міських урочистостях, подіях, святах, зустрічах. Так, щорічно відзначалися дні святої Анни (22.XII) і Благовіщення (7.IV). В ці дні студенти співали під час "великого херувимського виходу". Урочистою процесією з подвір'я Софійського собору до Братського монастиря на Подолі, із співанням гімну "Днесь благодать святого Духа нас собра" відзначалася вербна субота. В день кончини Петра Могили (31.XII) завжди виконувалася урочиста панахида [2].

В Академії сформувалася чітка система музичної теорії і педагогіки, відома як "київська азбука", "київська граматика", "київське знамя". Вокально-хорова майстерність учнів мала широке визнання у багатьох європейських країнах. Навчання ґрунтувалося на традиціях староукраїнської професійної музики XVI-XVII ст., вітчизняної гімнографії, давньоруської, греко-візантійської, болгарської культур церковного співу. Для навчання студентів (спудеїв) музиці використовували відомі вітчизняні праці: "О пінію божественном", "Наука всея мусикіи, аще хощеши разумети Киевское знамя и пЂніе, согласно и чинно сочиненное", "Граматика музикальна" Миколи Дилецького. Працювали класи "нотного ірмолойного співу" та інструментальної музики. Заняття відбувалися "во вторник, четверток и субботу в шестом часу пополудни" [5]. Цей клас існував до 1817 р., коли "Академію наук вільних" було реорганізовано в "Духовну академію" та семінарію. "По реформі Академії оркестри перестали існувати" [6].

Сучасники й пізніші історики Академії підкреслюють роль музичного мистецтва в системі виховання та в побуті цього навчального закладу; вони відзначають, що вокальна, хорова та інструментальна музика у зв'язку з загальним нахилом до неї українського народу була улюбленою справою академістів [14].

Випускники Академії навчали дітей нотної грамоти, співу з нот. Впроваджуючи музику в програми шкільного навчання, вони зробили істотний внесок у справу розвитку національної музичної освіти. Одержана учнями Академії музична освіта сприяла загальному піднесенню музичної культури не тільки України. "Вихованці академії їхали вчителями до шкіл Росії не тільки за офіційними наказами, а й на запрошення колег-організаторів цих шкіл, а іноді й самовільно" [12].

Більша частина студентів Академії походила з бідних козацьких, міщанських та селянських родин, матеріальне становище їх було дуже скрутним, і в певні періоди їм доводилось "испрашивать милостыню", що узаконювалося спеціальними "пашпортами" – посвідками про незаможність. Заборона учням просити милостиню відбулась в 1783 р. Після цього вони збирали її потайки. Заняття співом і музикою якоюсь мірою підтримувало їх матеріально. Малолітні вихованці співом жалібних кантів вимолювали собі на прожиття. "Ставши в коло посеред двору, вони, бувало, співали согласним хором:

Боже, зри мое смиренье,
Зри мої плачевні дни...

По закінченні плачевного канта з середини цього натовпу виривався різкий тремтячий дитячий голосок: Борщику! Одежа подерта, самі бліді й худі" [2].

Студенти композитори співом кантів власного складання заробляли хоч якісь гроші. В обідні перерви або в вечірні години бідні студенти за шматок хліба під вікнами заможних громадян миркували, тобто співали один із відомих тоді кантів "Мир вам...", заробляли фактично жебракуванням у часи вакацій – по всій Україні.

Кант (від лат. cantus – спів, пісня) виник на межі XVI-XVII ст. Кант – це триголосна ансамблева або хорова пісня без інструментального супроводу. Український кант формувався у руслі традицій народної творчості, що позначилося на його тематиці, образах, мелодиці, ритміці й структурі [15]. Авторами текстів і мелодій великої кількості світських побутових кантів були студенти Академії. Канти були переважно філософсько-повчального й релігійного змісту. Чимало їх присвячено темі соціальної нерівності й несправедливості. Значне місце належить кантам ліричного, жартівливо-сатиричного та гумористичного характеру:

"Був Грицько мудрий родом з Коломиї,
Вчився він довго на філозофії.
П'ятнадцять літ писмо мимрив,
Та все по латині лимрив,
А на шістнадцятім всю
Оперечотом псалтику вмів..." [16].

В Академії набув розвитку кант панегіричний (той, що славить, прославляє), призначений для свят, урочистих зустрічей, випусків. Період розвитку й побутування кантів

в Україні охоплює два століття, але з часом кант витісняється одноголосною (сольною) піснею з інструментальним супроводом. Ці пісні, як і канти, створювалися здебільшого студентами Київської академії. Автором багатьох кантів і пісень цього періоду був видатний український філософ, поет, музикант і композитор, вихованець Київської академії Григорій Савич **Сковорода** (1722-1794).

Надійним джерелом біографічних відомостей про Г.С. Сковороду є нарис "Жизнь Григория Сковороды", написаний його учнем і другом Михайлом Ковалинським у 1794 р. За свідченням М. Ковалинського, "...Григорій на сьомому році від народження відзначався схильністю до побожності, талантом до музики, охотою до наук і твердістю духа. У церкві він добровільно ходив на клирос і співав чудово, приємно..." [3]. "Улюбленим, але не головним його заняттям була музика, якою він займався для забави й проведення вільного часу. Він створив духовні концерти, поклав на музику деякі псалми, а також вірші, співані під час літургії, музика яких наповнена гармонією простою, але важливою, проникаючою, захоплюючою, зворушливою. Він мав особливу схильність і смак до ахроматичного роду музики. Крім церковної, він склав багато пісень у віршах і сам грав на скрипці, флейтравері, бандурі й гуслях приємно й зі смаком" [4].

Після здобуття початкової освіти в рідному селі Чорнухи на Полтавщині Г. Сковорода у 1734 р. став студентом (спудеєм) Києво-Могилянської академії, де навчався з перервами близько десяти років. У 1741 р., згідно з царським указом, Г. Сковороду разом з іншими музично обдарованими студентами взяли до придворної хорової капели цариці Єлизавети, де він близько трьох років був співаком. У придворному хорі Г. Сковорода здобув ґрунтовну музичну освіту і звання "придворного уставщика", тобто регента. У 1744 р. він залишив придворний хор і продовжив навчання в Академії, яку закінчив у 1750 р.

За життя Г. Сковороди його пісні не друкувалися, не залишилось і власноручних нотних записів його музичних творів. Його пісні злилися з народною усною традицією, що зберегла їх до наших днів. Їх співали бандуристи і лірники. В народі ці пісні звали "сковородинськими", мабуть, тому, що свого часу вони були перейняті від Г. Сковороди народними музикантами [17]. Деякі з пісень Г. Сковороди знаходяться у старовинних рукописних та деяких друкованих нотних збірниках кінця XVIII – початку XIX ст. Це пісня "Всякому городу нрав і права", використана згодом І. Котляревським у "Наталці Полтавці", "Пісня про правду і кривду" з репертуару українських лірників, пісні "Ой ти, пташко жовтобока", "Стоїть явір над водою", "Ах поля, поля зелени", "Ах ты, свете лестный", "Ох, счастье, счастье", "Ах, ушли мої літа", "Пастыри милы, где вы днесь были?" на слова заключного розділу його притчі "Убогій жайворонок" та багато інших . Музична спадщина Г. Сковороди – його канти, пісні та хорові твори – ще й досі повністю не зібрана й не вивчена.

В історії музичної культури XVIII ст. особливе місце належить ще двом вихованцям "Київської академії наук вільних" (офіційна назва Київської академії) – Максиму Березовському та Артемові Веделю, з творчістю яких пов'язані найбільші досягнення вітчизняної музики другої половини XVIII ст., яке стало періодом розвитку циклічного церковного хорового концерту. Одним із творців українського хорового стилю у духовній музиці був Максим Созонтович **Березовський** (1745-1777), композитор яскравої творчої індивідуальності.

М. Березовський узагальнив досягнення вітчизняної хорової музики у циклічних (багаточастинних) хорових духовних композиціях. Його твори вирізняються вишуканістю й художньою досконалістю ("Літургія", "Причасні вірші"). Їх внутрішня побудова пов'язана з традицією київських церковних співів. Перші композиції для хору написані ним під час навчання в Київській академії, де він також навчився віртуозно грати на скрипці і чудово співати. За добре поставлений голос і виняткові музичні здібності в 13 років він був узятий до Петербурга і зарахований до штату музикантів цесаревича Петра Федоровича. Потім імператрицею Катериною II був переведений в італійську трупу. В 1765 р. дирекцією російських придворних театрів М. Березовського відрядили для вдосконалення професійної майстерності до Італії, де він навчався в Болонській академії у славнозвісного італійського композитора, педагога і теоретика падре Джованні Баттіста Мартіні (1706-1784). У 1771 р. М. Березовський витримав іспит у Болонській філармонічній академії на звання академіка-композитора і став членом Болонського філармонічного товариства.

Після повернення до Петербурга М. Березовський опинився в духовній пустці, дуже страждав і у березні 1777 р. у цілковитій самотності і жахливій бідності, маючи 32 роки, покінчив життя самогубством. Твори М. Березовського, такі як "Вірую", причасники "Творяй ангели своя духи", "Чашу спасенія", "Во всю землю ізиде", концерт "Не отвержи мене во время старости", виказують великий талант, силу виразу, музичну культуру та високу композиторську техніку.

Музикознавці роками по краплині збирають відомості про його життя і творчість. У різних списках налічується близько сорока хорових творів М. Березовського. З єдиної його опери "De mofonte", написаної в Італії на лібрето італійського поета і драматурга П. Метастазіо (1698-1782), відомі й опубліковані Ю. Келдишем усього чотири окремі арії. Соната для скрипки і чембало, написана там же, віднайдена М. Степаненком у Паризькій національній бібліотеці і опублікована в Києві в 1983 р. У 2001 р. у фонді № 441 (справа № 907) Центрального державного архіву музею літератури та мистецтва України (ЦДАМЛМ України) знайдено більшість духовних хорових творів М. Березовського, які вважалися втраченими. Новознайдені твори Березовського – реальна база для поповнення його творчої біографії, публікації нового зібрання хорової спадщини композитора, виконання, музикознавчо-історичних та теоретичних досліджень [1]. Творчість М. Березовського справила величезний вплив на подальший розвиток усього вітчизняного хорового мистецтва XVIII ст.

Структурні принципи хорових концертів М. Березовського розвинув Артемій Лук'янович **Ведель** (1767-1808). А. Ведель, як Г. Сковорода і М. Березовський, отримав серйозну музичну підготовку і композиторські знання в Київській академії, де був керівником хору та першим скрипалем-солістом студентського симфонічного оркестру. З Київської академії його відряджено до Москви, де він працював регентом і капельмейстером капели. Повернувшись в Україну, він працював капельмейстером "новоза-ведених класів вокальної та інструментальної музики" Харківського казенного училища, де написав багато музичних творів.

У 1798 р. А. Ведель звільняється від служби, повертається до Києва і стає ченцем Києво-Печерської лаври. У 1799 р. його заарештували за політичні протицарські записки, знайдені в келії Київської академії [10]. До творчого життя він вже не повернувся і помер у червні 1808 р.

У творчій спадщині композитора понад 30 хорових концертів: "На реках вавилонських", "Доколе, Господи, забудеши мя", "Услыши, Господи, глас мой" та ін. "Літургія", "Всеношна", "Херувімська". Більша частина творів А. Веделя збереглася у рукописах у бібліотеці Київської академії.

У творчості А. Веделя, пише О. Кошиць, "...об'єднались усі первні національного мистецтва – Лаврівський спів, релігійний кант, козацька дума і народна пісня" [9].

Пилип Омелянович Козицький (1893-1960) у своєму дослідженні пише про Веделя: "Його талант, у дослівнім значенні, жив, виховувався й розцвітав під покровом Київської академії, що зберегла про нього вдячну пам'ять до останнього часу. Його ім'я невіддільне від її імені, він її слава і гордість" [7].

Діяльність вихованців Київської академії Г. Сковороди, М. Березовського і А. Веделя в

Література

1. Івченко Л. Справа № 907 // Музика. – 2001. – № 4-5. – С. 28-29; № 6. – С. 25-26.
2. Історія української музики: В 6 т. / За ред. М.М. Гордійчука. – К.: Наукова думка, 1989. – Т. 1: Від найдавніших часів до середини XIX ст. – С. 381.
3. Ковалинський М.І. Життя Григорія Сковороди, написана 1794 року на давній смак // Сковорода Г. Пізнай в собі людину. – Львів: Світ, 1995. – С. 11.
4. Там само. – С. 29.
5. Козицький П. Спів і музика в Київській академії за 300 років її існування. – К.: Муз. Україна, 1971. – С. 46.
6. Там само. – С. 55.
7. Там само. – С. 84.
8. Кошиць О. Про українську пісню й музику. – К.: Муз. Україна, 1993. – С. 36-37.
9. Там само. – С. 39-40.
10. Кук В. Нові документальні дані про життя А.Л. Веделя (Ведельського) у Харкові (1796-1798 рр.) // Українське музикознавство: Наук.-метод. міжвідомчий щорічник / Акад. наук УРСР; Мін. культ. УРСР. – К.: Муз. Україна, 1971. – Вип. 6. – С. 169.
11. Рыцарева М. Композитор М.С. Березовский: Жизнь и творчество. – Л.: Музыка, 1983. – 140 с. (Русс. муз. культ. XVIII в.).
12. Хижняк З.І. Києво-Могилянська академія. – К., 1981. – С. 178.
13. Шреєр-Ткаченко О. Григорій Сковорода – музикант. – К.: Муз. Україна, 1972.
14. Шреєр-Ткаченко О. Історія української музики: У 2 ч. Ч. 1: Розвиток української музичної культури від найдавніших часів до середини XIX століття. – К.: Муз. Україна, 1980. – С.106.
15. Там само. – С. 82.
16. Там само. – С. 83.
17. Там само. – С. 135.
18. Юрченко М. Максим Березовський. Огляд біографічних матеріалів // Українське музикознавство: Наук.-метод. міжвідомчий збірник / Акад. наук УРСР; Мін. культ. УРСР. – К.: Муз. Україна, 1984. – Вип. 19. – С. 23-36.